

Daniel N. Stern

Lumea interpersonală a copilului

O perspectivă bazată pe psihologia
dezvoltării și psihanaliză

Traducere din engleză de

Vlad Vedeanu

Cuprins

7	<i>Prefață</i>
13	<i>Introducere la noua ediție</i>
53	PARTEA I. ÎNTREBĂRILE ȘI FUNDALUL ACESTORA
55	Capitolul 1. Explorarea experienței subiective a bebelușului: un rol central pentru sentimentul sinelui
70	Capitolul 2. Perspective și abordări ale perioadei de bebeluș
101	PARTEA A II-A. CELE PATRU SENTIMENTE ALE SINELUI
103	Capitolul 3. Sentimentul sinelui emergent
148	Capitolul 4. Sentimentul sinelui central: I. Sine versus celălalt
192	Capitolul 5. Sentimentul sinelui central: II. Sinele împreună cu celălalt
226	Capitolul 6. Sentimentul sinelui subiectiv: I. Perspectivă de ansamblu
245	Capitolul 7. Sentimentul sinelui subiectiv: II. Acordaj afectiv

- 278 Capitolul 8. Sentimentul sinelui verbal
- 307 **PARTEA a III-a. UNELE IMPLICAȚII CLINICE**
- 309 Capitolul 9. „Bebelușul observat“ așa cum este văzut din perspectiva clinică
- 374 Capitolul 10. Implicații pentru teoriile subiacente reconstrucțiilor terapeutice
- 409 Capitolul 11. Implicații pentru procesul terapeutic de reconstruire a trecutului dezvoltării
- 436 *Epilog*
- 439 *Bibliografie*

PARTEA I

ÎNTREBĂRILE ȘI FUNDALUL ACESTORA

Explorarea experienței subiective a bebelușului: un rol central pentru sentimentul sinelui

Curiozitatea îl face pe orice om preocupat de natura umană să-și pună întrebări despre viața subiectivă a bebelușilor. Cum se simt bebelușii pe ei înșiși și cum îi simt pe ceilalți? Există mai întâi un sine, sau există un celălalt sau un amalgam de sine și celălalt? Cum aduc ei laolaltă sunete, mișcări, atingeri, imagini și sentimente pentru a forma o persoană întreagă? Este întregul cuprins imediat? Cum resimt bebelușii evenimentele sociale de „a fi împreună” cu altcineva? Cum își amintesc sau uită sau își reprezintă mental faptul de „a fi împreună” cu altcineva? Cum arată experiența relaționării pe parcursul dezvoltării? Pe scurt, ce fel de lume sau de lumi interpersonale creează bebelușul?

Faptul de a ne pune aceste întrebări se aseamănă întrucâtva cu faptul de a ne întreba cum ar fi putut arăta universul în primele câteva ore după *big bang*. Universul a fost creat o singură dată, demult, iar lumile interpersonale sunt create în momentul prezent în fiecare zi în mintea fiecărui bebeluș. Însă ambele

Din moment ce nu am putea niciodată să pătrundem în mintea unui bebeluș, poate părea inutil să ne imaginăm ce simte un bebeluș. Însă tocmai acest lucru constituie nucleul a ceea ce dorim și avem nevoie să știm. Modul în care ne imaginăm că poate fi experiența bebelușului modelează noțiunile noastre în privința identității bebelușului. Aceste noțiuni alcătuiesc ipotezele noastre de lucru în privința primei perioade a vieții. Așa stând lucrurile, funcționează ca modele ale concepțiilor noastre clinice despre psihopatologie: cum, de ce și când începe. Sunt izvorul ideilor experimentelor cu bebeluși: ce gândesc și ce simt ei? Aceste teorii de lucru determină, de asemenea, modul în care noi, ca părinți, le răspundem copiilor noștri și, în esență, modelează perspectivele noastre asupra naturii umane.

Dat fiind că nu putem cunoaște lumea subiectivă în care trăiește bebelușul, trebuie să o inventăm, astfel încât să avem un punct de pornire pentru elaborarea ipotezelor. Această carte este o astfel de invenție. Este o ipoteză de lucru despre experiența subiectivă a bebelușilor cu propria lor viață socială.

Teoria de lucru propusă apare acum, întrucât progresele enorme ale cercetării din trecutul recent ne-au furnizat un întreg corp nou de informații despre bebeluși, precum și metode experimentale noi de investigare a vieții lor mentale. Rezultatul este o nouă perspectivă asupra bebelușului observat.

Unul dintre scopurile acestei cărți este de a trage câteva concluzii în privința vieții subiective a bebelușului, pe baza acestor noi informații observaționale. Acest lucru nu s-a întâmplat până acum din două motive. Pe de o parte, specialiștii în dezvoltare, care creează aceste informații noi, lucrează în general în cadrul

Respectând tradiției cercetării observaționale și experimentale. Respectând această abordare, ei aleg să nu facă salturi inferențiale în privința naturii experienței subiective. Accentul pe care ei îl pun pe fenomenele obiective, chiar și în chestiuni clinice, se conformează tendinței fenomenologice predominantă în prezent în psihiatria americană, însă limitează drastic lucrurile care pot fi acceptate ca realitate clinică — doar întâmplări obiective, fără întâmplări subiective. Și, la fel de important, această abordare rămâne fără răspunsuri la întrebările fundamentale despre natura experienței bebelușului.

Psihanaliștii, pe de altă parte, își construiesc teoriile dezvoltării făcând constant inferențe despre natura experiențelor subiective ale bebelușului. Acest lucru a fost deopotrivă un inconvenient și un mare avantaj. A permis teoriilor lor să cuprindă o realitate clinică mai largă în care este inclusă viața așa cum este trăită subiectiv (și acesta este motivul pentru care funcționează din punct de vedere clinic). Dar ei au făcut salturi inferențiale exclusiv pe baza materialului clinic reconstruit și în lumina unor perspective mai vechi și depășite asupra bebelușului. Noile informații observaționale nu au fost încă întru totul abordate de psihanalști, deși au început să se facă eforturi relevante în această direcție (vezi, de exemplu, Brazelton, 1980; Sander, 1980; Call, Galenson și Tyson, 1983; Lebovici 1983; Lichtenberg, 1981, 1983).

Timp de câțiva ani am lucrat și ca psihanalist, și ca specialist în dezvoltare, și cunosc tensiunile dintre aceste două puncte de vedere. Descoperirile psihologiei dezvoltării sunt uimitoare, dar par condamnate să rămână sterile din punct de vedere clinic, în absența disponibilității de a face salturi inferențiale în privința semnificației lor pentru viața subiectivă a bebelușului. Iar teoriile dezvoltării din psihanaliză despre natura experienței

bebelușului, esențiale pentru ghidarea practicii clinice, par din ce în ce mai puțin plauzibile și din ce în ce mai puțin interesante în lumina noilor informații despre bebeluși. În acest context, pe care îl știu împărtășit de mulți alții, voi încerca să fac inferențe despre experiența socială subiectivă a bebelușului pe baza acestor noi informații. Astfel, scopurile acestei cărți sunt de a folosi aceste inferențe pentru a elabora o ipoteză de lucru despre experiența bebelușului și pentru a evalua posibilele sale implicații clinice și teoretice.

De unde putem începe inventarea experienței subiective a bebelușului în privința propriei vieți sociale? Intenționez să încep prin a pune sentimentul de sine în centrul cercetării.

Sinele și granițele sale sunt în inima speculațiilor filosofice asupra naturii umane, iar sentimentul de sine și corespondentul său, sentimentul de celălalt, sunt fenomene universale care influențează profund toate experiențele noastre sociale.

Deși nimeni nu poate ști cu siguranță ce este sinele, ca adulți avem totuși un foarte real sentiment al sinelui care permează experiențele sociale zilnice. Apare în numeroase moduri. Există sentimentul unui sine ca trup unic, distinct, integrat; există agentul acțiunilor, subiectul sentimentelor, inițiatorul intențiilor, arhitectul planurilor, convertorul experienței în limbaj, comunicatorul și distribuitorul cunoașterii personale. Cel mai adesea, aceste sentimente ale sinelui se află dincolo de conștiință, la fel ca respirația, dar pot fi aduse și pot fi menținute în conștiință. Procesăm instinctiv propriile experiențe într-un mod care le face să pară că aparțin unui tip de organizare subiectivă unică pe care îl numim de obicei sentiment al sinelui.

Chiar dacă se poate ca natura sinelui să eludeze veșnic științele comportamentale, sentimentul sinelui rămâne o

realitate subiectivă importantă, un fenomen cert și evident pe care oamenii de știință nu îl pot nega. Modul în care ne simțim pe noi înșine în relație cu ceilalți oferă o perspectivă fundamentală de organizare a tuturor evenimentelor interpersonale.

Sunt multe motivele pentru care sentimentul sinelui primește o poziție centrală chiar și — sau mai ales — într-un studiu despre perioada preverbală. În primul rând, se poate să existe mai multe sentimente ale sinelui în formele preverbale, însă acestea au fost relativ neglijate. Avem presupunerea confortabilă că la un moment dat, mai târziu pe parcursul dezvoltării, după ce vor fi fost achiziționate limbajul și conștiința autoreflexivă, apare experiența subiectivă a unui sentiment al sinelui și aceasta este comună tuturor, oferind o perspectivă cardinală asupra lumii interpersonale. Și cu siguranță că un sentiment al sinelui poate fi observat cu ușurință după apariția limbajului și conștiinței autoreflexive. O întrebare crucială pentru această carte este: există vreun tip de sentiment preverbal al sinelui înainte de această perioadă? Există trei posibilități. Limbajul și autorefecția pot funcționa doar prin *dezvăluirea* sentimentelor sinelui care existau deja la bebelușul preverbal, adică prin a le face observabile imediat ce copilul poate oferi o prezentare introspectivă a experiențelor interioare. Alternativ, limbajul și autorefecția pot *să transforme* sau chiar *să creeze* sentimente ale sinelui care ar începe să existe chiar în momentul în care devin obiect al autorefecției.

Este o presupunere fundamentală în această carte faptul că unele sentimente ale sinelui există cu mult înainte de apariția conștiinței de sine și limbajului. Printre acestea se numără sentimentul de a fi agent al experienței, sentimentul coeziunii fizice, al continuității în timp, sentimentul de a avea intenții și alte astfel

60 de experiențe despre care vom vorbi în curând. Autorefecția și limbajul ajung să acționeze asupra acestor sentimente preverbele și existențiale ale sinelui și, astfel, nu numai că le dezvăluie existența continuă, ci le transformă în experiențe noi. Dacă presupunem că unele tipuri de sentimente preverbale ale sinelui încep să se formeze de la naștere (dacă nu chiar de dinainte), iar trezirea altora necesită dezvoltarea capacităților care apar mai târziu, atunci suntem eliberați de sarcina parțial semantică de a alege criteriile în funcție de care să decidem a priori când apare *cu adevărat* un sentiment al sinelui. Această sarcină devine astfel întreprinderea mai familiară de a descrie continuitatea și schimbările de pe parcursul dezvoltării a ceva ce există într-o formă sau alta de la naștere până la moarte.

Unii gânditori cu o orientare psihanalitică tradiționalistă resping întreaga chestiune a unei vieți subiective preverbale ca situându-se în afara granițelor cercetării întemeiate pe criteriile metodologice și teoretice pe care tocmai le-am menționat. Acestora li se alătură mulți adepți ai abordării experimentaliste a dezvoltării. Conform acestei perspective, cercetarea legitimă a experienței umane exclude însuși studiul originilor ei.

Iar asta este tocmai ceea ce dorim să studiem. Așa stând lucrurile, trebuie pusă întrebarea: ce fel de sentiment al sinelui poate exista la bebelușul preverbal? Prin „sentiment” mă refer la conștiința simplă (non-autoreflexivă). Nu conceptual, ci la nivelul experienței directe. Prin „al sinelui” mă refer la un tipar invariabil de tipuri de conștiință care apare doar în contextul acțiunilor și proceselor mentale ale bebelușului. Un tipar invariabil de conștiință este o formă de organizare. Este experiența subiectivă care organizează orice ar fi ceea ce mai târziu va fi numit verbal „sine”. Această experiență subiectivă cu funcție de

organizare este corespondentul preverbal, existențial, al sinelui obiectivabil, autoreflexiv, verbalizabil.

Un al doilea motiv pentru plasarea în centrul acestei cercetări a sentimentului sinelui, ca entitate potențial preverbală, este motivul clinic al înțelegerii dezvoltării interpersonale normale. Mă interesează în primul rând acele sentimente ale sinelui esențiale în interacțiunile sociale cotidiene, nu în cele cu lumea inanimată. Mă voi concentra așadar pe acele sentimente ale sinelui care, dacă sunt afectate sever, vor perturba funcționarea socială normală și vor duce probabil la nebunie sau la deficite sociale semnificative. Printre astfel de sentimente ale sinelui se numără sentimentul de a fi agent (fără de care poate apărea paralizia, sentimentul de non-deținere a acțiunilor autodeterminate, experiența de pierdere a controlului în favoarea agenților din exterior); sentimentul de coeziune fizică (fără de care pot apărea fragmentarea experienței corporale, depersonalizarea, experiențele de ieșire din corp, derealizarea); sentimentul de continuitate (fără de care pot apărea disocierea temporală, stările de fugă, amneziile, absența „continuării existenței”, în cuvintele lui Winnicott); sentimentul afectivității (fără de care pot apărea anhedonia, stările disociative); sentimentul unui sine subiectiv care poate ajunge la intersubiectivitate cu un altul (fără de care apare singurătatea cosmică sau, la cealaltă extremă, transparența psihică); sentimentul capacității de organizare (fără de care poate apărea haosul psihic); sentimentul de transmitere a sensului (fără de care pot apărea excluderea din cultură, socializarea deficitară și nevalidarea cunoașterii personale). Pe scurt, aceste sentimente ale sinelui alcătuiesc fundația experienței subiective a dezvoltării sociale normale sau anormale.

Un al treilea motiv pentru plasarea sentimentului sinelui în centrul unei cercetări a dezvoltării este că au avut loc recent noi încercări de gândire clinică în termeni de diverse patologii ale sinelui (Kohut, 1971, 1977). Totuși, așa cum arată Cooper (1980), nu sinele a fost abia descoperit. Problema esențială a sinelui a fost crucială în toate tipurile de psihologie clinică încă de la Freud și din diverse motive istorice a culminat într-o psihologie a sinelui. A fost centrală și în multe dintre ramurile dominante ale psihologiei teoretice (de exemplu, Baldwin 1902; Cooley 1912; Mead 1934).

Ultimul motiv pentru focalizarea pe sentimentul sinelui în perioada de bebeluș este că aceasta corespunde foarte îndeaproape perspectivei clinice asupra procesului dezvoltării. Dezvoltarea se desfășoară în salturi; una dintre cele mai evidente caracteristici este faptul că au loc modificări calitative. Părinții, pediatrii, psihologii, psihiatrii și specialiștii în neuroștiințe, cu toții sunt de acord că integrări noi sunt realizate extrem de rapid. De asemenea, observatorii sunt de acord că perioadele în care apar schimbări majore sunt între două și trei luni (și, într-o măsură ceva mai mică, între cinci și șase luni), între nouă și 12 luni și între 15 și 18 luni. În aceste intervale de schimbare se fac salturi uriașe în toate nivelurile de organizare, după cum reiese din orice fel de examinări, de la înregistrări electroencefalografice la comportamentul evident, la experiența subiectivă (Emde, Gaensbauer și Harmon, 1976; McCall, Eichhorn și Hogarty, 1977; Kagan, Kearsley și Zelazo, 1978; Kagan, 1984). Între aceste perioade de schimbări rapide sunt intervale de relativă acalmie, în care par a se consolida noile integrări.

La nivelul fiecăreia dintre aceste modificări majore este puternică impresia că au avut loc schimbări semnificative ale

experienței subiective a bebelușului în privința propriului sine și a celuilalt. Una dintre acestea este impresia pe care o dă, că parcă ar fi altcineva. Și ceea ce e diferit la bebeluș nu e pur și simplu o serie nouă de comportamente și capacități; bebelușul capătă brusc o nouă „prezență” și o „impresie” socială nouă, care reprezintă mai mult decât suma numeroaselor comportamente și capacități abia achiziționate. De exemplu, nu încapе îndoială că atunci când, undeva între două și trei luni, când bebelușul zâmbeste ca reacție la prezența unui adult, se uită în ochii părintelui și gângurește, va fi fost creată o nouă impresie socială. Dar nu aceste comportamente luate separat și nici măcar toate laolaltă nu explică transformarea. În spatele acestor modificări comportamentale care ne fac să ne purtăm altfel și să ne gândim altfel la bebeluș stă schimbarea sentimentului experienței subiective a bebelușului. Se poate pune întrebarea: ce apare mai întâi, o modificare a organizării mentale a bebelușului sau o nouă atribuire din partea părintelui? Apariția noilor comportamente, cum ar fi contactul vizual direct și zâmbetul, îl fac pe părinte să atribuie o nouă persona bebelușului, a cărui experiență subiectivă încă nu s-a schimbat deloc? De fapt, orice schimbare a bebelușului poate să apară parțial prin efectul faptului că adultul interpretează diferit experiența bebelușului și se poartă ca atare. (În acest caz, adultul ar opera în zona de dezvoltare proximă a bebelușului, adică într-un cadru apropiat de capacitățile bebelușului, care încă nu sunt prezente, dar vor apărea curând.) Cel mai probabil funcționează în ambele sensuri. Există o relație de facilitare reciprocă între schimbările organizării interioare a bebelușului și modul în care părinții le interpretează. La final, rezultatul este că bebelușul pare să aibă un nou sentiment față de cine este el și cine ești tu, precum și

O altă schimbare la nivelul sentimentului sinelui se observă în jurul vârstei de nouă luni, când bebelușii par dintr-o dată să simtă că au o viață interioară subiectivă și că la fel stau lucrurile și în cazul celorlalți. Devin relativ mai puțin interesați de acțiunile exterioare și mai interesați de stările mentale care se desfășoară „în fundal” și care provoacă acțiunile. Devine posibilă împărtășirea experienței subiective și se modifică conținutul schimburilor interpersonale. De exemplu, fără să folosească niciun cuvânt, bebelușul poate acum să comunice ceva de genul „Mami, vreau să te uiți aici (concentrează-ți și tu atenția pe același lucru la care sunt eu atent), ca să vezi și tu cât e de interesantă și de plăcută jucăria asta (astfel încât să poți împărtăși experiența mea subiectivă de interes și plăcere)”. Acest bebeluș operează cu un sentiment diferit al sinelui și al celui alt, participând la lumea socială cu o altfel de perspectivă subiectivă de organizare a acesteia.

Dat fiind că sentimentul sinelui este punctul inițial al acestui studiu asupra experienței subiective a bebelușului în privința vieții sociale, vom examina sentimentele diferite ale sinelui care par să se manifeste pe măsură ce dezvoltarea capacităților face posibile noi perspective subiective de organizare în privința sinelui și celorlalți. Și vom examina implicațiile unui astfel de proces de dezvoltare pentru practica și teoria clinică. Următoarele constituie un rezumat al punctelor centrale ale examinării noastre.

Bebeluşii încep de la naștere să aibă experiența unui sentiment al sinelui emergent. Conștiința proceselor de autoorganizare este preconfigurată. Nu trec niciodată printr-o perioadă de nediferențiere totală sine/celălalt. Nu există confuzie între sine și